

Šimáně, Michal

Vznik Československé republiky a "věno" Rakouska-Uherska

In: Šimáně, Michal. *České menšinové školství v Československé republice : ke každodennosti obecných škol v politickém okrese Ústí nad Labem*. Vydání první
Brno: Masarykova univerzita, 2019, pp. 37-56

ISBN 978-80-210-9410-9; ISBN 978-80-210-9411-6 (online ; pdf)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/141712>

Access Date: 20. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

2 VZNIK ČESKOSLOVENSKÉ REPUBLIKY A „VĚNO“ RAKOUSKA-UHERSKA

Výsledky první světové války představovaly zásadní událost pro národy, které byly součástí bývalého Rakouska-Uherska. Obyvatelé této bývalé říše mohli na základě práva na sebeurčení národů zakládat své vlastní státy. Jako jeden z nástupnických států rozpadajícího se rakouského mocnářství vznikla i Československá republika, která byla vytvořena spojením tří historických částí českého státu (Království českého, Markrabství moravského a Vévodství slezského) s nově konstituovaným Slovenskem a nově vzniklou Podkarpatskou Rusí. Vznik tohoto státu ovšem doprovázela celá řada problémů. Společně s „přepsáním“ hranic bývalé monarchie totiž došlo ke zprerhání mnoha vazeb nejenom v politické, ale i sociální či hospodářské oblasti. Řešení těchto problémů pak zároveň s celosvětovými událostmi ovlivňovalo v následujících dvou desetiletích i vývoj československé společnosti, školství nevyjímaje. Z tohoto důvodu je nutné sledovat i problematiku obecného vývoje prvorepublikové české společnosti jak v politické, tak i socioekonomické či kulturní rovině. Tyto roviny tvoří současně širší rámec a východiska pro pochopení vývoje školství, respektive českého menšinového školství v této době.

Tato část publikace je tak zaměřena na popis a vysvětlení vývoje československé společnosti během první Československé republiky. Mým cílem není ovšem detailní analýza této problematiky, ale základní seznámení s tímto vývojem, který představuje obecně historický rámec tohoto textu. Důraz přitom kladu na česko-německé vztahy, které ve vývoji českého menšinového školství a životě jednotlivých škol hrály zásadní roli. Doslova, jak píše Hanzal (1999), tato oblast v rámci česko-německých vztahů představovalo tzv. Spannungsfeld, tedy určité pole napětí.

Centrem mého zájmu v této kapitole je tak základní charakteristika vývoje první Československé republiky s důrazem na řešení národnostní otázky v tomto státě. Tuto problematiku pak sleduji na pozadí nejvýznamnějších událostí z oblasti

politické, sociální, hospodářské a kulturní. Zaměřuji se například na otázku, jaká očekávání českoslovenští (podle dobové terminologie) a němečtí obyvatelé vůči sobě zaujímal, jaké měli ideály o vlastní existenci v rámci Československa. Zda se u nich neobjevila určitá deziluze či konflikt. A pokud ano, co bylo jeho příčinou a jak se projevoval.

2.1 Vznik samostatného Československa

Vznik samostatného Československa znamenal zcela zásadní historickou proměnu, která přinesla pro tento stát i nové výzvy v oblasti jeho budování, duchovního vytváření a obrany. Československu byly na začátku své existence „dány do vínku“ jak staré hodnoty Rakouska-Uherska, tak ovšem i myšlenky nové, které vznikly především v zahraničním a domácím odboji. Jedna z těchto nových myšlenek se promítla i do faktu, že Československá republika byla ustanovena jako parlamentní demokracie, která byla založena na všeobecném volebním právu a pluralitě politických stran (Kořalka, 1998). Program nové republiky byl nastíněn prezidentem T. G. Masarykem, jehož programové úsilí lze označit jako odrakouštění. Masaryk tím rozuměl nutnost zbavit se všeho starého, co vybudoval bývalý nedemokratický systém Rakouska-Uherska. Novým ideálem se měl stát „občan svobodný, sebevědomý, znalý svých demokratických práv a povinností“ (Hanzal, 1999, s. 148).

Při tomto úsilí se nový stát musel vypořádat s mnoha záležitostmi, které po bývalém Rakousku-Uhersku zdědil či, jak píše Valenta (1999), získal od rakousko-uherské monarchie věnem. Mnoho problémů vyplývalo již z propojení bývalých částí Rakouska-Uherska, protože v novém státě se začaly promítat rozdíly v národnostním složení obyvatelstva a jejich socioekonomickém postavení, ideové rozpory, mezinárodní politické vlivy či odlišné politické tradice mezi jednotlivými částmi státu (Harna, 1990). Tato situace se týkala většiny nových států vzniklých na troskách mnohonárodnostní monarchie. Bylo to dáno tím, že vítězné mocnosti podporovaly vznik těchto nových států v první řadě s ohledem na své strategické, hospodářské a dopravní zájmy. Etnicko-jazykové poměry či projevy národněpolitické vůle obyvatel sporných pohraničních území byly až za těmito zájmy (Ferenčuhová, 2006; Kořalka, 1998).

Další problémy, kterým musela Československá republika na svém počátku čelit, spadaly do oblasti sociální a hospodářské. Již v říjnu roku 1918 se například naplno projevila na našem území celosvětová pandemie španělské chřipky, která vyvolávala všeobecnou paniku a vedla k uzavírání různých úřadů a škol. V důsledku této situace dosahoval počet administrativních, policejních a dalších státních pracovníků pouze polovičního stavu než před výskytem chřipky (Kárník, 2003a). K tomu se přidružil i vysoký růst nezaměstnanosti a prudký růst cen oproti pomalému růstu mezd. Byl to jeden z dalších důsledků právě skončené války. Poválečné

poměry byly charakteristické i velkou bytovou nouzí, úpadkem všech druhů sociálního pojištění, zanedbáním péče o mládež, celkovým úpadkem morálky atd. (více viz Deyl, 1990). Nová vláda musela řešit i otázky, na které rakouská monarchie v předchozích letech nedala odpověď. Příkladem může být doplnění ochranného zákonodárství o pracovní době, rozšíření pojišťovacího zákonodárství, zavedení péče o nezaměstnané apod. (ibid). V hospodářské oblasti státu panovala obdobná situace. Ačkoliv bylo v Československé republice soustředěno 70 % průmyslu bývalé monarchie³⁰, lze ekonomické podmínky nového státu charakterizovat jako katastrofální, neboť v důsledku války došlo k rozvratu zásobování či ke stagnaci v oblasti stavebnictví vyvolané naprostým nedostatkem stavebního materiálu (Jakubec, 1999; Deyl, 1990). Celkově po rozpadu Rakouska-Uherska dosahovala československá průmyslová výroba v prvních letech své existence (až do roku 1924) pouze 50 % předválečné úrovně (Jakubec, 1999). Obecně tato neblahá sociální a ekonomická situace zvyšovala napětí u obyvatelstva československého státu, které hrozilo propuknout ve všeobecné sociální bouře (Kárník, 2003a).

Problémům se nevyhnula ani československá legislativa. Pro zajištění určité právní kontinuity byl již 28. října roku 1918 v plénu Národního výboru v Praze narychlo schválen připravený zákon, běžně označovaný jako recepční norma. Tímto zákonem, který je publikovaný ve Sbírce zákonů pod číslem 11, byly přejaty všechny do té doby platné zákony a nařízení – říšské zákony rakouské i uherské, zemské zákony české, moravské a slezské (Číslo 11, 1918). A jak sám autor tohoto zákona Rašín (1994) uvedl: „Základním tímto zákonem mělo být zamezeno, aby nenastal bezprávní stav, aby se celá státní správa nezastavila a aby se 29. října pracovalo dále, jako by revoluce vůbec nebylo“ (s. 216). Bez přijetí tohoto zákona by tedy mohlo dojít k určitému právnímu chaosu a k různým zmatkům (Novák, 1923).

K ideálnímu právnímu stavu tato norma ovšem nevedla. Důvod tkvěl zejména ve značně odlišném právním a správním vývoji v českých zemích a na Slovensku, respektive v Podkarpatské Rusi (bývalé součásti Uher). Recepční normou ovšem byly převzaty i další dva zcela jiné právní systémy. Tímto zákonem vstoupily na našem území v platnost totiž i zákony říšskoněmecké a zemské zákony dolnorakouské, což souvisí s připojením Hlučínska a Valticka k československému státu (více o této problematice viz např. Grycová, 1999). V konečném důsledku to tedy znamenalo, že již na počátku existence první republiky se vytvořil právní stav, kdy vedle sebe fungovalo několik v podstatě odlišných právních řádů a který se za celou dobu existence první republiky nepodařilo zcela překonat (Schelle, 2007).

Nepřekvapuje, že tato neuspokojivá poválečná situace měla svůj odraz i v oblasti školství. To podle recepčního zákona přejímalo zákonodárství Rakouska-Uherska,

30 V době rozpadu habsburské říše bylo v českých zemích koncentrováno 91 % cukrovarnického průmyslu, 60 % metalurgie, 92 % sklářské výroby, 57 % pivovarnictví, 80 % textilního průmyslu, 65 % papírnického průmyslu, 90 % rukavičkářství, takřka 100 % porcelánářské výroby a 75 % chemického průmyslu z celé monarchie (Münch in Hilf, 1996).

kteří ovšem nebyly jednotné ani pro tři tradiční české země. Školské zákonodárství totiž sice určoval rakouský říšský sněm, ale každá země si tuto oblast mohla upravovat podle svých potřeb prostřednictvím zemských zákonů. Roztříštěnost školské legislativy byla navíc posílena nutností převzít zákonodárství uherské části bývalé monarchie, tedy pro oblast Slovenska a Podkarpatské Rusi. Pomyslnou „třešinkou“ na dortu pak byla potřeba do nové legislativy zakomponovat i zákony z oblasti Valticka a Hlučínska. V novém státě tak po vydání recepční normy otázky školství upravovaly zákony ze sedmi různých oblastí.

„Startovní“ podmínky vývoje československého školství tak můžeme charakterizovat jako velmi chaotické, přičemž širší společenské dění nebylo zárukou, že řešení obtížných školských otázek bude v dohledné době „na pořadu dne“. Pozornost vlády se stručně řečeno upínala k závažnějším a aktuálnějším problémům. Například i k postavení obyvatel v novém státě, kteří byli jiné národnosti než československé.

2.2 Národnostní menšiny v Československu

Československo bylo vytvořeno jako samostatný stát za přispění vítězných mocností i pod vlivem ideje tzv. nové Evropy. Podle ní se měly nově vznikající státy na troskách Rakouska-Uherska, Německa, Bulharska, ale i bývalého carského Ruska zavázat k posilování demokratických principů (Kováč, 1993; Broklová, 1993). Jako cenu za získanou nezávislost nebo přijetí do Společnosti národů musely tyto státy na návrh amerického prezidenta Woodrowa Wilsona přijmout také smlouvy o ochraně svých menšin. Funkcí těchto smluv bylo eliminovat v budoucnosti případné národnostní konflikty, které mohly plynout ze skutečnosti, že nově vznikající státy byly často národnostně heterogenní (Ferenčuhová, 2006; Kučera, 1993). Podobně píše i Bamberger-Stemmannová (2004, 2006), podle které bylo smyslem těchto smluv i přivedení skupin obyvatelstva jiné národnosti k akceptaci nejen nového státu, ve kterém žily, ale i systému pařížských smluv.

Předlohou pro smlouvy o ochraně menšin mezi velmocemi a jednotlivými nově vznikajícími státy se stala polská smlouva o ochraně menšin přijatá 28. června 1919 (více o této smlouvě viz Petráš, 2009). Na jejím základě byla sepsána i smlouva s Československem, která vešla v platnost v Saint-Germain dne 10. září 1919. Znění této tzv. Malé saint-germainské smlouvy o ochraně menšin bylo poté s určitými úpravami začleněno do šesté kapitoly ústavní listiny Československé republiky, která byla vydána 29. února roku 1920 (Kořalka, 1998). Podle této ústavy „všichni státní občané republiky Československé jsou si před zákonem plně rovni a požívají stejných práv občanských a politických nehledíce k tomu, jaké jsou rasy, jazyka nebo náboženství“ (Číslo 121, 1920, s. 223). Dále všem občanům bez rozdílu byl zajištěn rovný přístup do veřejné služby, k úřadům a hodnostem i vykonávání ja-

kékoliv živnosti či povolání, užívání jakéhokoliv jazyka v soukromých a obchodních stycích, v otázkách náboženských, v tisku či ve veřejných shromážděních lidu. V otázce školství bylo přijato ustanovení, které umožňovalo menšinám zakládat, řídit a spravovat vlastním nákladem různé výchovné, vzdělávací i jiné ústavy, na nichž bylo možné volně používat svůj jazyk a praktikovat své náboženství (ibid.). Za jistých okolností tyto instituce měly být do určité míry financovány na náklady státu, obce či obecně veřejnosti. Danou okolností byl tzv. značný zlomek státních československých občanů náležících k menšině trvale žijící v určitém městě či okrese. Konkrétní číslo tohoto značného zlomku je uvedeno v dalším důležitém zákonu pro ochranu menšin v tzv. československém jazykovém zákonu (Číslo 122, 1920). V něm je stanoveno, že:

soudy, úřady a orgány republiky, jichž působnost vztahuje se na okres soudní, v němž podle posledního sčítání lidu obývá alespoň 20 procent státních občanů téhož, však jiného jazyka než československého, jsou ve všech věcech, jichž vyřízení náleží jim na základě toho, že působnost jich vztahuje se na tento okres, povinny přijímat od příslušníků jazyka této menšiny podání v témž jazyku a vydati vyřízení těchto podání nejen v jazyku československém, nýbrž i v jazyku podání (s. 268).

Tento dvacetiprocentní podíl byl rozhodující i pro další oblasti každodenního života, například v případě školství i pro otázku vyučovacího jazyka (Číslo 122, 1920). Problémem tohoto zákona ovšem bylo to, že nikdy nevyšel v této podobě v platnost (Chlup, Kubálek, & Uher, 1938).

Přestože zákony pro ochranu menšin přijaté na našem území znamenaly ve srovnání s dobou Rakouska-Uherska značný kvalitativní posun³¹, neobešlo se jejich přijetí bez kritiky. A to dokonce i ze strany vítězných velmocí, které namítaly, že některá ustanovení saint-germainské smlouvy nebyla v československých zákonech o ochraně menšin zcela naplněna či naopak byla určitým způsobem modifikována. Zástupci menšin žijících v rámci československého státu v tomto smyslu menšinové smlouvy vnímali jako minimální standard, který Češi většinově akceptovali jako maximální limit (Kořalka, 1998; Kučera, 1993).

Masarykova idea „čeho jsme nechtěli, aby dělali nám, nebudeme dělat jiným“ (Čapek, 1990, s. 256) vyřčená v souvislosti s postupem vůči menšinám v Československu tak byla v podstatě od přijetí ústavy a zejména československého jazykového zákona roku 1920 silně otřesena.

Důvodů bylo hned několik. Problémem byla již samotná tvorba ústavy a dalších ústavních zákonů. Ústava, jazykový zákon, volební řád a další byly totiž vzhledem k dobové politické situaci vypracovány a přijaty zcela bez účasti zástupců menšin

31 V Rakousku-Uhersku se o ochraně menšin hovořilo pouze v souvislosti se ztrátou postavení německého obyvatelstva v některé korunní zemi, okrese či městě (více viz Kořalka, 1998).

a navíc nevolným shromážděním (Gajan, 1998; Slapnicka, 1993). Němečtí poslanci dokonce v pozdějším období právě z tohoto důvodu platnost ústavy zpochybňovali a považovali za porušení článku 7 menšinové smlouvy mezi Československem a vítěznými mocnostmi (Ferenčuhová, 2006). „Trnem v oku“ těchto poslanců, ale i zástupců dalších československých menšin byla ovšem i některá znění těchto zákonů. Zejména používané pojmy československý stát, československý národ a československý jazyk byly vnímány značně negativně. Zástupci československých menšin si stěžovali například na skutečnost, že Československo je v ústavě označeno jako národní stát Čechoslováků, a nikoliv stát veškerého obyvatelstva, přičemž ve skutečnosti bylo státem národnostním. Ostatní národy se tedy ocitly automaticky v pozici menšiny (srov. Valenta, 1995; Glassl, 1995; Wils, 1993). Rovněž pojem československý jazyk byl chápán spíše jako „legální fikce“, ve které dvě jazykové formy češtinu a slovenštinu bylo zvykem zaměňovat a jejíž přijetí jako oficiálního státního jazyka bylo namířeno zejména proti německému obyvatelstvu (více viz de Witte, 1993; Klepetař, 1930). Pojem nerozlišoval totiž mezi Čechy a Slováky jako nezávislými národy, ale ubíral se směrem k myšlence o existenci spojeného československého lidu hovořícího česky v západní části státu a slovensky na Slovensku (Slapnicka, 1993). Podobně hovoří ve svém memorandu Stark (1983), který upozorňuje, že takovéto znění zákona má sloužit pouze k utužení československých jazykových zákonů, potvrzení národního státu a k zahlazení obrazu národnostního státu, kterým Československo ve skutečnosti bylo.

Argumentace menšinových zástupců nebyla v tomto smyslu vůbec scestná. Podíváme-li se na složení obyvatelstva Československé republiky, zjistíme několik zajímavých skutečností. Při pohledu na některé oficiální publikace ze sčítání lidu v letech 1921 a 1930 shledáme, že v rámci zjišťování národnosti najdeme v těchto publikacích pouze jednotnou československou národnost (viz Obyvatelstvo, 2002; Bakke, 2004). Tomu odpovídají například údaje uvedené v tabulce č. 1. Z této tabulky můžeme vyčíst, že v obou letech sčítání obyvatelstva bylo Československo tvořeno zhruba z 66 procent Čechoslováky (tedy Čechy a Slováky) a zbytek připadal ostatním národnostem, z nichž největší podíl zaujímal německé obyvatelstvo.

Národnost	Rok 1921		Rok 1930	
	Počet obyvatel	Procentuální zastoupení	Počet obyvatel	Procentuální zastoupení
Čechoslováci	8 760 937	65,51 %	9 688 770 ³²	66,91 %
Němci	3 123 568	23,36 %	3 231 688	22,31 %
Maďaři	745 431	5,57 %	691 923	4,78 %
Rusíni a Rusi	461 849	3,45 %	549 169	3,79 %

32 Kořalka (1998) uvádí ve své publikaci, že z toho bylo 7 406 493 Čechů (51,15%) a 2 282 277 Slováků (15,76 %), zdroj počtu obyvatel však není uveden.

Národnost	Rok 1921		Rok 1930	
	Počet obyvatel	Procentuální zastoupení	Počet obyvatel	Procentuální zastoupení
Židé	180 855	1,35 %	186 642	1,29 %
Poláci	75 853	0,75 %	81 737	0,57 %
Ostatní	25 871	0,01 %	49 636	0,35 %
Úhrnem	13 374 364	100,00 %	14 479 565	100,00 %

Tabulka č. 1 Národnostní složení obyvatelstva ČSR (zpracováno na základě údajů in Tóth, Novotný, & Stehlík, 2012, s. 624–627).

Podíváme-li se ovšem na statistiky pro jednotlivé země Československa, dospějeme k zajímavému zjištění (viz tabulka č. 2). Pokud budeme vycházet z toho, že všichni Čechoslováci žijící na Slovensku k roku 1921 byli slovenské národnosti³³, zjistíme, že německé obyvatelstvo (viz tabulka č. 1; procentuální zastoupení v rámci ČSR – 23,36 %) ve srovnání se slovenským (přibližné procentuální zastoupení v rámci ČSR – 15,06 %)³⁴ bylo početněji. Podobná situace panovala i v roce 1930 srovnáme-li údaje z tabulky č. 1 a s údaji, které poskytuje Kořalka (1998, viz také pozn. pod čarou č. 32). Přes tuto skutečnost německé obyvatelstvo získalo v novém státě pouze status menšiny. Tři milióny německého obyvatelstva však představovalo již značnou hospodářsky a kulturně vyspělou část obyvatelstva, minimálně srovnatelnou se dvěma milióny slovenského obyvatelstva a nelze ji vnímat pouze jako menšinu (Kováč, 1993; Glassl, 1995).

33 Ve skutečnosti ovšem na Slovensku působili mnozí čeští učitelé, profesori, odborní pracovníci apod. (viz Kosta, 1998). Podle Obyvatelstva (2002) žilo na Slovensku v roce 1921 72 635 Čechů, tedy nepatrné množství. Obdobně lze usuzovat i o počtu Slováků v dalších zemích Československa, jejichž přesný počet se mi bohužel nepodařilo zjistit, ačkoliv statistici už od roku 1918 respektovali existenci dvou národů a Státní úřad statistický vedl své bilance i odděleně za oba národy (viz Obyvatelstvo, 2002).

34 Údaj odpovídá poměru mezi součtem všech obyvatel žijících na území ČSR a počtem Čechoslováků na území Slovenska (viz tabulka č. 2).

Národnost	Rok 1921									
	Čechy		Morava		Slezsko		Slovensko		P. Rus	
Čecho-slováci	4 382 788	66,64%	2 048 426	78,29%	296 194	47,56%	2 013 792	68,07%	19 737	3,29%
Němci	2 173 239	33,04%	547 604	20,93%	252 365	40,53%	139 900	4,73%	10 460	1,74%
Maďaři	5 476	0,08%	534	0,02%	94	0,02%	637 183	21,54%	102 144	17,03%
Rusíni a Rusi	2 007	0,03%	976	0,04%	338	0,05%	85 644	2,89%	372 884	62,17%
Židé	11 251	0,17%	15 335	0,59%	3 681	0,59%	70 529	2,38%	80 059	13,35%
Poláci	973	0,01%	2 080	0,08%	69 967	11,24%	2 356	0,08%	297	0,05%
Ostatní	1 091	0,02%	1 481	0,06%	99	0,02%	8 973	0,30%	14 227	2,37%
Úhrnem	6 576 825	100,00%	2 616 436	100,00%	622 738	100,00%	2 958 377	100,00%	599 808	100,00%

Národnost	Rok 1930									
	Čechy		Morava a Slezsko		Slovensko		P. Rus			
Čecho-slováci	4 713 366	67,19%	2 595 534		74,12%		2 346 005	72,04%	33 865	4,79%
Němci	2 270 943	32,37%	799 995		22,85%		147 505	4,53%	13 245	1,87%
Maďaři	7 603	0,11%	2 860		0,08%		573 854	17,62%	107 606	15,22%
Rusíni a Rusi	7 162	0,10%	4 012		0,11%		91 215	2,80%	446 780	63,21%
Židé	12 735	0,18%	17 267		0,49%		65 560	2,01%	91 080	12,89%
Poláci	1 195	0,02%	79 450		2,27%		933	0,03%	159	0,02%
Ostatní	1 555	0,02%	2 570		0,07%		31 396	0,96%	14 115	2,00%
Úhrnem	7 014 559	100,00%	3 501 688		100,00%		3 256 468	100,00%	706 850	100,00%

Tabulka č. 2 Národnostní složení obyvatelstva ČSR podle jednotlivých zemí ČSR (zpracováno na základě údajů in Tóth, Novotný, & Stehlík, 2012, s. 624–627).

Čeští politikové si tuto skutečnost dobře uvědomovali. Svědčí o tom například i jednání v Londýně, kde situace týkající se německého obyvatelstva v severních Čechách byla při jednání záměrně fabulována ve prospěch českého, respektive československého národa (Glassl, 1995). Nicméně strach z německví spojený s euforií z vítězství a vzniku republiky společně s politickým jednáním zástupců menšin v prvních dnech existence nového státu a dalšími okolnostmi vedl k prosazení pojetí československého státního národa, kde hlavní úlohu při budování Československa měli hrát Češi a Slováci (Kural, 1993a; Lemberg, 1993). Ostatní národy žijící v rámci Československé republiky se musely smířit s menšinovým postavením³⁵, což zejména německé obyvatelstvo neslo velmi těžce i vzhledem ke svému dřívějšímu většinovému postavení. Nelze se tak divit, že zejména Němci a Maďaři nahlíželi na tuto situaci jako na další akt národní diktatury Čechů a Slováků (podrobněji viz Wils, 1993; Bakke, 2004; Kárník, 1999).

³⁵ Paradoxně to platilo i pro obyvatele Podkarpatské Rusi, kde sice formálně byla zavedena autonomie československou ústavou z roku 1920, ale která začala fakticky platit až v listopadu 1938 (více viz Hořec, 1994).

Kritizovány byly ovšem i další pasáže přijatých zákonů. Například tzv. značný zlomek, který opravňoval využívat jazyk menšiny v každodenním úřadování, před soudy, ve škole apod. za podmínky, že daná obec, město či okres bude osídlena určitým podílem menšinového obyvatelstva (viz Číslo 122, 1920). Přestože dvacetiprocentní podíl přijatý československou vládou byl Radou Společnosti národů hodnocen jako přijatelný, byly proti tomuto nařízení podnikány ze strany menšinových zástupců různé petice, které byly zasílány ke Společnosti národů k prošetření (Ferenčuhová, 2006). Důvodem bylo (v případě platnosti zákona) vykořene- ní zhruba 300 000 příslušníků menšin, kteří by nemohli vlivem tohoto zákona používat svůj jazyk v rámci komunikace s úřady, ve škole apod. (de Witte, 1993). Přesto tento zákon nelze zcela odsoudit. Ve srovnání s dalšími nově vzniklými státy byla Československá republika totiž vůči svým menšinám v tomto případě značně liberální a 90,5% občanů menšin žilo v oblastech, kde jejich jazyk uznán naopak byl (Wils, 1993).

Velký problém rovněž představovalo přijetí prováděcích nařízení jazykového zákona. Šlo o soubor legislativních norem či prováděcích pokynů pro jednotlivé vládní resorty – ministerstva a jim podřízených příslušných institucí, která byla přijata teprve až v roce 1926. Období od přijetí československého jazykového zákona v roce 1920 až do přijetí jeho prováděcích nařízení se tak odehrávalo v atmosféře nejistot a narušování ducha zákona. Například typické byly stížnosti na znevýhodňování menšinového obyvatelstva při komunikaci se samosprávnými orgány a v dalších otázkách národnostních menšin, přičemž nezáleželo na tom, zda se jednalo o německou, maďarskou, polskou či i českou menšinu. Podobně nastaly jazykové zmatky i v soudních a správních úřadech, čímž byly ohrožovány právní zásady i spořádané fungování těchto úřadů. Jakákoliv formální pravidla v tomto období nebyla v podstatě dodržována. Vznikla zde určitá propast mezi zněním přijatého zákona a jeho uplatněním v praxi. Samotné přijetí prováděcích opatření ovšem situaci pomohlo vyřešit jen částečně. Určitá kritika stále přetrvávala. Například některé původní návrhy, které slibovaly za určitých okolností možnost vnitřního úřadování ve velmi citlivé oblasti komunální správy pouze v menšinovém jazyce, byly nakonec vypuštěny a naopak byla posílena pozice státního jazyka. Navíc v letech 1927 a 1928 byla přijata další nařízení (organizační zákon, jazykové předpisy pro zastupitelské orgány), která situaci ještě více vyhrotila a například u německého obyvatelstva vyvolala negativismus vůči Československu obdobný iredentistickým snahám z prvních let republiky (podrobněji viz Kořalka, 1998; Kosta, 1998; Kučera, 1993; Kural, 1993a; de Witte, 1993).

Stížnosti zástupců menšin se týkaly ovšem i jiných záležitostí, než bylo jejich postavení v rámci československého státu plynoucí ze znění ústavních zákonů. Jak je patrné z množství petic zasílaných ke Společnosti národů, mnohé stížnosti se týkaly i pozemkové reformy, problematiky státního občanství a s tím spojené otázky penzí státních zaměstnanců, problematiky postátnění lesů a s tím spojených

otázek vyvlastňování bez náhrady či otázek týkajících se spravedlivého financování menšinového školství ad. (Kučera, 1993; Ferencuhová, 2006).

Necitlivý přístup a určitá přezíravost československých úřadů (respektive českých a slovenských poslanců) k menšinové politice tak vyvolávaly u jinonárodních obyvatel žijících v Československu určitou míru frustrace. Ta přitom mohla nabírat různých forem. Od oficiálních stížností ke Společnosti národů ke každodenním konfliktům mezi obyčejnými československými a zejména německými obyvateli. Pokusy o zřízení či existence českých menšinových škol na většinovém německém území pak představovaly ideální „hromosvod pro vybití“ této frustrace. Dokladem mohou být různé zprávy o násilnostech německého obyvatelstva proti Čechům z různých míst republiky, které jsou zpracovány v materiálech Zemské školní rady v Praze (viz např. Násilnosti Němců, nedatováno). Menšinová politika Československé republiky tak značně ovlivňovala i vývoj českého menšinového školství.

2.2.1 Německé obyvatelstvo a jeho vztah k ČSR

Vztah německého obyvatelstva vůči československému je v rámci tématu této knihy klíčový. Politický okres Ústí nad Labem byl totiž tvořen převážně německým obyvatelstvem. Například v samotném městě Ústí nad Labem tvořilo německé obyvatelstvo v roce 1921 kolem 80 % z celé populace, stejně tak jako v roce 1930.³⁶ Německé obyvatelstvo převažovalo ve všech obcích okresu s jedinou výjimkou. Tou byla obec Roudníky, kde dokonce byla v důsledku národnostního rozložení obyvatelstva paradoxně zřízena německá obecná menšinová škola (více viz Šimáně & Zounek, 2012)³⁷. Celkový obrázek o národnostních poměrech v této části Československé republiky velmi názorně ilustruje následující výňatek z pamětí prvorepublikového politika Prokopa Drtiny:

Když jsem na svých služebních cestách poznal dobře Cheb, Falknov, Bílinu, Most, Liberec, Teplice, Ústí nad Labem nebo i Litoměřice, zhrozil jsem se této německé síly a plně jsem chápal stále Masarykovo upozornění na potřebu česko-německé spolupráce a pochopení z české strany. Za několikerého pobytu u soudů v Děčíně, Podmoklech a v České Kamenici jsem měl pocit, jako bych nedlel v Čechách, nýbrž v Německu. Tyto zkušenosti mne vedly k tomu, že jsem se stal přesvědčeným a cílevědomým propagátorem česko-německého soužití (Drтина, 1991, s. 31).

Z poznámky tohoto politika je zřejmé, jak silné postavení německé obyvatelstvo v této části československého státu mělo a jak důležité bylo najít vhodný „modus

36 Viz Příloha č. 18; Příloha č. 19; Příloha č. 20.

37 Srovnej též s Přílohou č. 18.

vivendi“ mezi oběma skupinami obyvatelstva, pokud československá vláda chtěla prosazovat své cíle i v těchto oblastech bez větších konfliktů. Jinými slovy, českoslovenští politici museli najít cestu k získání loajality německé menšiny k novému státu. Museli hledat možnosti, které by německé obyvatelstvo přesvědčily o výhodě spolupracovat na jeho budování a zabránit jejich snahám o separaci a distancování se od vládní politiky (více k tématu např. Bamberger-Stemmann, 2004, 2007; Haslinger & Puttkamer, 2007).

Získat loajalitu národnostních menšin žijících na území Československé republiky ovšem nebylo v obecné rovině vůbec jednoduché. Během dvacetiletého trvání první republiky lze totiž sledovat mnoho etap mezi snahami o spolupráci a snahami o separaci ze strany jinonárodních skupin. Nápadné jsou tyto etapy zejména v případě německé a maďarské menšiny, které byly nuceny v důsledku rozpadu Rakouska-Uherska nedobrovolně přejít z většinového postavení do menšinového a které byly na našem území zastoupeny nejvíce (viz tabulka č. 1 a č. 2).

Vzhledem k tématu knihy se dále zaměřuji pouze na vztah německého obyvatelstva vůči československému. Problematika ostatních menšin (Maďarů, Rusínů, Židů či Poláků) jde totiž nad rámec tohoto textu.³⁸ Soustředím se přitom zejména na otázky, jakým způsobem se vyrovnávalo německé obyvatelstvo se svou novou rolí v rámci nového státu, jaké kroky sledovalo, jaké mělo ideály o vlastní existenci v rámci ČSR. Snažím se postihnout, zda se u této části obyvatelstva neobjevila určitá deziluze z nenaplněných očekávání. Případně, pokud ano, co bylo její příčinou a jak se projevovala.

2.2.1.1 Období nejistoty

Konec první světové války byl německým obyvatelstvem žijícím na území českých historických zemí doprovázen velkou nejistotou. Již v průběhu 19. století Němci žijící na těchto územích byli svědky emancipace českého národa, která se projevovala i ve změně vnímání českých zemí ze strany Čechů. České země byly probouzejícím se českým národem považovány za národní území a Němce považovali pouze za tolerované cizince. U německého obyvatelstva tak pozvolna rostl strach z majorizace tohoto národa ve společnosti (Hilf, 1996; Loužil, 1995). Finální průběh první světové války a události³⁹, které ho doprovázely, tyto obavy jenom zvyšovaly. Před první světovou válkou se totiž německé obyvatelstvo v historických českých

38 K problematice menšin v období první republiky doporučuji například publikace Tótha, Novotného a Stehlíka (2012) či Petráše (2009). Konkrétně k problematice maďarské menšiny pak díla Kontlera a Pražáka (2008), Rychlíka (2009) či Holase (2010). K problematice rusínské menšiny texty Hořce (1994) či Ferenčuhové (2006). K tématu židovského obyvatelstva v období první republiky doporučuji například studie Čapkové (2013) a Gajana (1999). K otázkám polské menšiny texty Barana (2009) a Gašiora (2009).

39 Zejména vyhlášení tzv. Tříkrálové deklarace v lednu roku 1918 v Obecném domě v Praze u německých nacionalistů vyvolalo značné pobouření, které vyústilo ve vydání rezoluce německých poslanců z českých zemí ve Vídni, v níž nejenže odmítli požadavky Čechů na pohraniční oblasti, ale

zemích počítalo k dominantní národnostní skupině a cítilo se do jisté míry jako privilegovaná vrstva. A to i přesto, že čistě v počtu obyvatelstva byly na tomto území minoritou (Kováč, 1993; Jaworski, 1991). Proto se ještě před vznikem samotné Československé republiky můžeme setkat s aktivitami německých nacionalistů, jejichž cílem byla organizace vlastní samosprávy a vojenského zabezpečení pohraničí v Čechách. Ve svém důsledku mělo dojít k odtržení německých pohraničních oblastí, které byly chápány jako uzavřená německá území (Matějček, 2003). Tyto tendence navazovaly na prosazení cílů německých politických kruhů v první světové válce a na velkoněmecké koncepce nového uspořádání poměrů ve střední Evropě. Velkou oporou těmto tendencím bylo vyhlášení tzv. Rakouského Německa (Deutsch-Österreich) na zasedání rakouského Prozatímního národního shromáždění 21. října 1918, které mělo určit další směřování převážně německých území rozpadajícího se Rakouska-Uherska (Schelle, 2006; Lemberg, 2007). Součástí ustanovení tohoto nového státu byla i proklamace o připojení německých území v českých zemích k tomuto státnímu celku:

My poslanci, zvolení německým národem v Čechách na základě všeobecného a rovného práva hlasovacího, sjednotili jsme se na tomto předběžném zemském shromáždění, abychom na základě obecně uznaného sebeurčovacího práva národů a na základě usnesení německo-rakouského Národního shromáždění zřídili v svých obvodech, v nichž sídlíme, řádnou správu, a tím svůj národ uchránili před cizí vládou a hospodářskou bídou (Peroutka, 1991, s. 103).

Německé oblasti v českých zemích včetně jednotlivých jazykových ostrůvků⁴⁰ se tedy měly připojit k Německému Rakousku na základě zásady sebeurčení národů. Jak trefně ovšem Peroutka (1991) poznamenává, rakouští a sudetští Němci⁴¹ ve svém volání po zásadě sebeurčení jaksi pozapomněli, že jsou s autorem této myšlenky americkým prezidentem Woodrowem Wilsonem stále ve válečném vztahu. Navíc realizace myšlenek rakouských a sudetských Němců o sloučení Rakouského Německa s německými oblastmi v českých zemích a následné vtělení tohoto soustátí do Německé říše (v rámci tzv. velkoněmecké myšlenky) by v podstatě znamenalo výrazné

naopak žádali o jejich odtržení od vnitrozemí a o vytvoření samostatné provincie Deutschböhmen (více viz Schelle, 2006).

40 Jednalo se o uzavřená území v cizojazyčných oblastech a některá větší města s výraznějším podílem německého obyvatelstva. Příkladem takovýchto míst je Jihlava, Olomouc, Vyškov, Brno, České Budějovice ad. (viz Besch, 1992).

41 Pojem sudetoněmecký či spojení sudetští Němci je označení pro příslušníky německého obyvatelstva žijícího na území Československé republiky. Pro toto obyvatelstvo, dříve označované jako Deutschböhme, Deutschmährer, Deutschschlesier (podle příslušného regionu), se dané označení vžilo během 20. let 20. století. Poprvé toto spojení měl použít Franz Jesser v roce 1902 ve svém novinovém článku v *Deutscher Volksgebote* jako jednotného označení těchto tří skupin Němců, které dosud chybělo (více viz např. Pernes, 2005; Kuta, 2000; Valenta, 1998).

posílení Německa (viz Valenta, 1998, 1995; Kural, 1993a; Hoensch, 1969). S tímto či podobným výsledkem války vítězné mocnosti nemohly ovšem nikdy souhlasit. Ke konci října roku 1918 válka ještě ale rozhodnutá nebyla. A tak poté co byla 28. října 1918 vyhlášena Československá republika a bylo jasné, že původní dominantní postavení německé menšiny v českých zemích je ohroženo, byla následujícího dne, tedy 29. října 1918, vyhlášena provincie Deutschböhmen jako svéprávná provincie Rakouského Německa. Do 3. listopadu téhož roku pak vyhlásily své připojení k Německému Rakousku další provincie nacházející se v pohraničních oblastech. Jmenovitě Sudetenland, Deutschmähren a Böhmerwaldgau (viz např. Kárník, 2003a).⁴²

Vznikla tak čtyři německá území, která ovšem nebyla spolu souvisle geograficky propojená, což samo o sobě znamenalo pro tyto provincie závažná úskalí pro jejich další existenci. Jedním z těchto úskalí byl například i nedostatek potravin pro civilní obyvatelstvo, které se ke konci války začalo v těchto oblastech silně projevovat a hrozilo propuknout v sociální bouře (Peroutka, 1991; Martinovský, Cvrk, & Cvrková, 1983). Otázku zásobování těchto oblastí potravinami a dalšími nezbytnými surovinami se tak rozhodli řešit zástupci sudetských Němců Josef Seliger a Rudolf Lodgmann von Auen přímo u zástupců československého Národního výboru (Valenta, 1995; Peroutka, 1991). Toto setkání můžeme považovat za jednu z klíčových událostí vzájemných vztahů mezi Čechy a Němci. Na setkání totiž oba muži dostali nabídku pomoci v otázce zásobování v pohraničních oblastech, ale také podíl na moci ve formě zastoupení v Národním výboru. Oba zástupci německého obyvatelstva však tuto nabídku odmítli (Valenta, 1995; Peroutka, 1991). Podle Höbelta (1993) totiž nebylo cílem německé menšiny skrze přímé vyjednávání s Čechy dosáhnout přijatelných výsledků, jako byla spoluúčast na rozhodování ve státních záležitostech či dosažení určitých garancí, ale celé období od vzniku Československa až do mírové konference překlenout za snesitelných podmínek bez zoufalých kroků a vyčkat na finální ortel této konference. Nemalou úlohu zde hrál jistě nejen určitý vzdor německého obyvatelstva vůči nově vzniklému státu, ale i nerealistické očekávání, že Německé Rakousko bude na mírové konferenci schváleno na základě zásady sebeurčení národů.

Iredentistické hnutí sudetských Němců se ovšem rychle začalo hroutit. Přestože československá vláda nedisponovala v této době silným vojskem, podařilo se jí v průběhu prosince roku 1918 všechna území postupně obsadit (více k problematice např. Kárník, 2003a; Reich, 1993). Relativně snadný průběh obsazování území byl ovlivněn i tím, že odpor byl spíše jen slovní a zároveň některá německá města, jako například Ústí nad Labem, si obsazení vysloveně přála kvůli hrozící zásobovací katastrofě vlivem přerušení dopravních tepen českých zemí (Martinovský, Cvrk, & Cvrková, 1983). Jak poznamenává Kárník (2003a), bylo to ovšem vítězství trpké, v němž Československo muselo vystoupit již na prahu své existence vůči německé menšině diktátorsky.

42 Srovnej s mapou Německého Rakouska, viz Příloha č. 21.

Německé obyvatelstvo ze svých cílů neustoupilo a ve svém odporu dále pokračovalo. Jistou naději spatřovalo právě v rozhodnutí vítězných mocností na Pařížské mírové konferenci, která začala v lednu roku 1919 (Lemberg, 2007; Kárník, 2003a). Výraznou oporou jim přitom byla německá emigrace, která v tomto období rozvinula silnou letákovou kampaň proti Československu s cílem povzbudit u sudetských Němců ochabující vůli k odporu (Černý, 1969). Nejintenzivnější podoby nabyly tyto akce v předvečer voleb do rakouského Národního shromáždění, kam byli sudetští Němci přizváni (ibid). Právě s volbami do rakouského Národního shromáždění souvisí další klíčový moment česko-německých vztahů. Jedná se o události ze dne 4. března roku 1919. Podle některých pramenů (Chocholatý, 2004; Pozorny & Hobinka, 1957) na tento den byla svolána demonstrace německého obyvatelstva žijícího v českých zemích proti neumožnění účasti na volbách do rakouského Národního shromáždění. Ve skutečnosti se demonstrovalo nikoliv v den voleb, ale až v den, kdy rakouské Národní shromáždění zahájilo svou činnost (Schulze Wessel, 2004; Valenta, 1998; Vališ, 1991). Navíc za nastávajícími bouřemi stály i události týkající se uzavření hranic s Německem či probíhající kolkovací akce, při které byla většina okolokovaných bankovek dočasně zadržena finančním úřadem, což vyvolalo určité napětí, a to nejen u německého obyvatelstva (ibid).

Ať už byl důvod konání demonstrací jakýkoliv, jejich výsledek zůstává tak jako tak tragický. Vyvolané nepokoje a bouře místního německého obyvatelstva byly totiž do té míry nevladatelné, že československá branná moc nebyla schopna řešit je jinak než střelbou do lidí (Vališ, 1991). Přestože nejdramatičtější se tyto události odehrávaly v severočeské Kadani, lze se setkat s obdobným průběhem i v dalších příhraničních městech jako Českých Budějovicích, Strakonících, Chebu, Karlových Varech, Mostě, Duchcově, Teplicích, Ústí nad Labem, Liberci či Trutnově (Reich, 1993; Vališ, 1991). Celkově mělo padnout za oběť této střelbě 54 lidí (Makrlík, 2009; Schulze Wessel, 2004; Černý, 1969). Ačkoliv těmito oběťmi byli lidé různé národnosti, nejenom německé, pod vlivem národní nenávisti a politické hry byli tito mrtví „šmahem“ německými médii vydáváni za sudetoněmecké mučedníky (Valenta, 1998). Pomohla tomu i určitá laxnost československých orgánů při vyšetřování těchto událostí, které nebylo dovedeno do konce, a nechávalo tudíž prostor pro různé interpretace (Vališ, 1991). Vznikla tak legenda, jejíž historické pozadí je předmětem vášnivých historických diskusí do dnešních dnů a která představuje jeden z mnoha neuralgických bodů česko-německých vztahů. Zároveň se ve své době jednalo o jednu z dalších příčin, které znovu a znovu ztěžovaly získání loajality německého obyvatelstva k československému státu a ve svém důsledku vedly k vytvoření Sudetoněmecké vlastenecké fronty (SHF)⁴³ ve 30. letech (Schulze Wessel, 2004).

43 Sudetoněmecká vlastenecká fronta (Sudetendeutsche Heimatfront) – německá nacionální politická strana založená 1. října roku 1933 Konrádem Henleinem (více viz např. Schultze-Rhnhof, 2008).

Čtyři týdny po březnových událostech pro německé obyvatelstvo v českých zemích přišlo další zklamání. Dne 2. dubna roku 1919 byl totiž znám neoficiální závěr mírové konference, že německé oblasti budou přičleněny k Československu, který byl potvrzen v závěrečné smlouvě ze Saint-Germain 10. září téhož roku (Hoensch, 1969). Sudetoněmecké obyvatelstvo tím bylo pobouřeno a chápalo to jako zcela diktátorský krok ze strany mocností i Československa. Bylo tomu patrné z toho důvodu, že sudetští Němci nepochopili či nechtěli pochopit, že zásada sebeurčení národů byla sice východiskem pro uspořádání střeoevropských záležitostí, ale nebyla určena pro německé obyvatelstvo, které bylo chápáno jako součást poražených států (Bibó in Doležal, 1995). „Pro Němce nebylo nesnadné dojít odtud k docela falešnému závěru, že demokratické zásady jsou jen humbuk a podvod“ (ibid, 1995, s. 109). Neuskutečnění myšlenky připojení německých oblastí v Československu k rakouskému státu mělo také zásadní vliv na změnu orientace sudetoněmecké politiky. Po krachu této myšlenky se sudetoněmecká politika nově začala přeorientoávat z Vídně na Německo, které toto sblížení doprovázelo silnou vstřícností⁴⁴ (více viz např. Pernes, 2005; Kučera, 1993; Hoensch, 1969).

Nesouhlasným postojem k daným poměrům se poté zástupci sudetoněmeckého obyvatelstva sami připravili o možnost podílet se na vypracování československé ústavy a jejích dalších zákonů, které byly přijaty 29. února roku 1920 (Gajan, 1998; Slapnicka, 1993). Tuto situaci okomentoval například i československý politik Jiří Stříbrný, když německým zástupcům ironicky poděkoval za jejich odboj, „poněvadž ve své měkkosti bychom jim za jejich spolupráci povolili leccos, co by nás teď mrzelo“ (Kural, 1993a, s. 90). Jeho reakci ovšem nelze chápat tak, že by československé zákonodárství v sobě obsahovalo prvky národnostní diskriminace, i když se v praxi určitá diskriminace německého obyvatelstva vyskytovala například v hospodářské či školské oblasti (viz např. Kováč, 1993). Českoslovenští politici si velmi dobře uvědomovali svou zodpovědnost k německému obyvatelstvu. Dokazuje to například i vyjádření Karla Kramáře (jinak známého spíše svým odměřenějším vztahem k otázkám německého obyvatelstva) v Národním shromáždění z prosince roku 1918:

Nesmíme zapomenout na jedno. My to jsme, kteří chceme, aby Němci zůstali u nás. To je, prosím, moment, ke kterému bych prosil, aby při všem posuzování našeho poměru k Němcům bylo především přihlíženo ... A tu, myslím, že jsou naše povinnosti tyto: my jsme slavnostně slíbili Němcům, že jich nebudeme utiskovat ani národně, ani kulturně, ani hospodářsky. Myslím, když jsme to učinili ve slavnostní chvíli svého prvního

44 Výrazný zájem Německa o německou menšinu v Československu lze vysledovat i v mnohých zprávách zasílaných z německého velvyslanectví v Praze do Berlína, které podrobně kritice různé události od vládní úrovně až po každodenní situace týkající se této části obyvatelstva Československé republiky (viz Alexander & von Gebattel, 2003; Alexander, Doležel, & Doležel, 1983; Alexander, 2009; Doležel & Doležel, 1991).

sedění, že jsme povinni to doslova dodržet. Doufám, že to bude, řekl bych, politikou nejenom několika odpovědných politiků, nýbrž že si tomu zvykne také náš lid (Peroutka, 1991, s. 124).

Podobně mluví například i Krofta (1937), který zdůrazňuje, že je potřeba, aby se Němci v novém československém státě cítili spokojeni. Koneckonců, jak tvrdí Kučera (1993):

...vzdor značnému národnostnímu napětí lze sérii zákonů z let 1919/1920 považovat za nejliberálnější fázi československého zákonodárství v národnostní otázce vůbec a přes řadu především formálních, ale i některých koncepčních nedostatků je možné říci, že tyto zákony vytvořily solidní rámec pro pozitivní vývoj národnostní politiky státu, rámec, který však nebyl využit a dalšími kroky byl spíše redukován (s. 129).

Cílem československé politiky nebylo tedy sudetské Němce v jakékoliv oblasti jejich života nějakým způsobem diskriminovat. Problém spočíval spíše v tom, že německé obyvatelstvo se nehodlalo smířit s postavením národnostní menšiny a československá vláda nechtěla ustoupit ze své vize československého národa jako vůdčího elementu československého státu. V podstatě se jednalo o principiální spor ovlivňující vztahy obou národů po celou existenci první Československé republiky.

2.2.1.2 Od spolupráce k rozkolu

Počátek 20. let v rámci česko-německých vztahů můžeme charakterizovat dvojím zklamáním. Zklamáním německého obyvatelstva z nenaplnění jejich přání připojit své oblasti k Rakouskému Německu. A zklamáním Čechoslováků z nevyslyšení jejich návrhů podaných Němcům (Valenta, 1998). Přesto zhruba v polovině 20. let v důsledku stabilizace nového uspořádání střední Evropy, překonání poválečné hospodářské krize a začátku hospodářské konjunktury dochází v táboře sudetských Němců ke změně v postoji k Československé republice (více o této změně a konkrétních důvodech viz např. Zückert, 2007; Brügel, 2006; Deyl, 1990). Politika negativismu a snah o odloučení je opouštěna ve prospěch hledání cest ke spolupráci s československou politickou linií. Tedy dochází k podobnému posunu v politické orientaci sudetských Němců, jaký můžeme ve stejné době pozorovat i u politických představitelů maďarské menšiny (Rychlík, 2009).

Obdobné byly u obou těchto národních menšin i cíle. Tím byla snaha o zlepšení svého postavení v rámci československého státu. Konkrétně německé obyvatelstvo si od spolupráce s československým státem slibovalo posunutí svého postavení menšiny směrem k postavení druhého státního národa (Kural, 1993a). De facto si představovalo přeměnu Československa ze státu jednoho národa – Čechoslováků

– na stát národů. Přinejmenším sudetští Němci očekávali alespoň určitou autonomii, minimálně ve školní a kulturní oblasti (ibid).

Jiné prameny ovšem uvádějí vedle těchto vizí i jiný mnohem praktičtější cíl. Například podle Zückerta (2007) či Glassla (1995) cílem německého obyvatelstva, respektive zastánců tzv. politiky aktivismu měla být i snaha zamezit větší nepřístupnosti československých orgánů vůči německému obyvatelstvu. Tedy snaha o zlepšení každodenních styků mezi československými úřady a německým obyvatelstvem.

V každém případě stabilizace poměrů ve 20. letech vedla i k postupnému narovnávání česko-německých vztahů, které se projevovalo například zapojením významných německých osobností jak z oblasti politické, tak i hospodářské či kulturní do budování československého státu (Pernes, 2005). Konkrétním projevem německého aktivismu v politice československého státu se pak stala spolupráce některých německých stran v parlamentě. Přelom přišel zejména při vzniku tzv. vlády Panské koalice v roce 1926, kdy se do vlády poprvé od vzniku Československa dostali i dva zástupci⁴⁵ sudetoněmeckých stran (Brügel, 2006; Kárník, 2003a; Broklová, 1993). Spolupráce s německými aktivistickými stranami i jejich účast ve vládě se až do roku 1938 stala určitou samozřejmostí, přesto na české straně zůstávala po celé toto období otevřená otázka, nakolik se jednalo o skutečně projevovanou loajalitu k československému státu a nakolik o dočasný pragmatismus či okolnostmi vynucenou strategii přežití (Valenta, 1998; Kučera, 1993).

Přelom 20. a 30. let je poznamenán opětovným návratem německé politiky k negativistickým tendencím vůči československému státu podobným z let 1919 a 1920. Příčin bylo hned několik. Za jednou z nich stojí například i krach návrhů československé a německé sociální demokracie z let 1927–1928 týkající se poskytnutí určité formy autonomie ve školství a samosprávě (více viz Kural, 1993a). Podobným způsobem zapůsobilo i přijetí Organizačního zákona v roce 1927 a Jazykových předpisů pro zastupitelské orgány z roku 1928, které postavení německé menšiny zhoršilo. V prvním případě tím, že plánované župní zřízení z roku 1920 bylo zavedeno pouze na Slovensku a v českých zemích bylo obnoveno zřízení zemské, které zhoršovalo postavení německého obyvatelstva například i ve školských otázkách (Schultze-Rhonhof, 2008; Kural, 1993b; Kádner, 1931b). V druhém případě tím, že bylo zhoršeno postavení němčiny vedle státního československého jazyka na všech úrovních zemského zřízení (Kural, 1993b).

Mezi lety 1929 až 1935 přibýly další dvě příčiny, které měly výrazný vliv na budoucí vztahy mezi československým a německým obyvatelstvem v rámci československého státu. První představuje velká hospodářská krize, která začala krachem na newyorské burze v říjnu roku 1929. Druhou představuje nástup Hitlera k moci v Německu na jaře roku 1933. Velká hospodářská krize byla světovou katastrofou,

45 Jmenovitě Franz Spina za stranu Německý svaz zemědělců a venkovských živností, který získal post ministra veřejných prací, a Robert von Mayr-Harting za Německou křesťansko-sociální stranu lidovou, který získal post ministra spravedlnosti (více viz např. Kárník, 2003a).

kteřá v souvislosti s česko-německými vztahy postihla Československo dvojnásob. Krize totiž nejvíce zasáhla právě pohraniční oblasti. Z pěti set tisíc nezaměstnaných v Československu v roce 1932 se nacházelo čtyři sta tisíc na sudetoněmeckém území (Glassl, 1995). S horšícím se postavením zdejších německých zaměstnanců v textilním, sklářském, porcelánovém a dřevařském průmyslu, drobných živnostníků, obchodníků či zemědělců se horšily i vzájemné česko-německé vztahy. A to z toho důvodu, že krajní ekonomická a sociální nouze těchto obyvatel pak nahrávala různým nacionálně smýšlejícím radikálům (Pernes, 2005; Jaworski, 1991).

V době, kdy v Československu tato ekonomická krize vrcholila⁴⁶, se navíc v Německu dostal k moci Adolf Hitler. Ten během své řeči v Reichstagu 23. března 1933 – tedy v den, kdy získal přijetím zmocňovacího zákona v Německu neomezenou moc – pronesl kromě jiného i poznámku o tom, že Německo se do budoucna zavazuje nést zvláštní zodpovědnost za osudy Němců žijících mimo hranice státu (Jaworski, 1991). Poprvé tak byla vyřčena dosud ještě neurčitá hrozba, která se týkala i československého státu. Neúspěch československé vlády v řešení hospodářské krize v pohraničí i důsledky národnostní politiky československého státu pak podle Loužila (1995) vedly k posunu vnímání národní identity sudetských Němců k celoněmecké národní identitě.

Československá vláda se tyto projevy neloajality snažila vyřešit doplněním tzv. Zákonů na ochranu republiky, které byly platné od roku 1923 (více viz Schultze-Rhonhof, 2008). Na základě těchto zákonů pak byly v říjnu roku 1933 zakázány sudetoněmecké nacionální strany DNSAP a DNP⁴⁷, které se nejvíce vyznačovaly svou protistátní agitací (Kučera, 2007; Hoensch, 1969). Spíše než vítězství československé vlády se ukázal ovšem její další neúspěch. Již v říjnu tohoto roku byla totiž vytvořena SHF⁴⁸ Konráda Henleina, která se v podstatě stala základnou předchozích politických organizací DNSAP a DNP (Schultze-Rhonhof, 2008). Přestože se Henlein od nacismu navenek distancoval – hrozilo mu pronásledování z důvodu porušování zákonů na ochranu republiky – sblížování s myšlenkami nacismu během dalších let nemohl popřít (Kárník, 2002). Podle Dolezela (1993) původně mělo SHF dvě křídla. Jedno radikální podporované Hitlerem. A druhé umírněné, se kterým ovšem československá vláda nechtěla i tak mít nic společného a které se v budoucnu rozpadlo pod vlivem radikálního křídla.

Rok 1935 znamenal pro sudetoněmecké obyvatelstvo výrazný milník. SHF, nově přejmenovaná na SdP, aby se mohla zúčastnit parlamentních voleb, v těchto parlamentních volbách zaskočila celou republiku. Sudetoněmecká strana získala

46 V březnu roku 1933 dosáhla československá výroba pouze 56% průmyslové výroby z roku 1929. Počet nezaměstnaných dosáhl výše kolem sedmi set tisíc (více viz Kárník, 2002).

47 Deutsche nationalsozialistische Arbeitspartei – Německá nacionálně socialistická strana dělnická; Deutsche Nationalpartei – Německá nacionální strana.

48 Od roku 1933 politické hnutí prohlášené dva týdny před volbami do československého parlamentu v roce 1935 za politickou stranu Sudetendeutsche Partei (SdP).

celkem 44 poslaneckých křesel a stala se nejen nejsilnější německou stranou, ale také druhou⁴⁹ nejsilnější stranou v Československu vůbec. V rámci Čech byl její úspěch ještě větší, jelikož získala celkem 21,5 % všech hlasů, což ji umístilo v této části Československa na první místo. V některých okresech bylo její vítězství naprosto suverénní (Lázně Kynžvart, Mariánské Lázně, Karlovy Vary, Teplice-Šanov, Ústí nad Labem atd.). Sudetoněmecká strana málokdy dosáhla méně než 50 % německých hlasů, na některých místech dokonce i přes 80 % (podrobněji viz Schulze-Rhonhof, 2008; Kárník, 2002; Pernes, 2005).

Za této situace dochází ze strany SdP k posílení protistátní rétoriky. Ta se projevovала například i v každodenním životě v obcích, kde SdP měla moc. Nebylo neobvyklé, že z práce byli propouštěni aktivisté jiných stran, že docházelo k přijímání do zaměstnání na základě stranické příslušnosti. Protistátní rétorika byla v této době ovšem zřejmá již i na půdě parlamentu. Například v rozpočtové debatě na podzim roku 1936, kdy poslanec SdP Alfred Rosche se k československému státu vyjádřil těmito slovy: „Československo je spravováno demokraticky ... V mnoha případech můžeme mluvit spíše o diktatuře než o demokracii ... Vy (Češi) si snad ještě vládnete demokraticky. Ale my Němci jsme vaší demokracií spravováni diktatorsky“ (Kučera, 1993, s. 130).

V následujících letech pak docházelo již pouze k prohlubování rozkolu mezi českým a německým obyvatelstvem například v důsledku anexe Rakouska hitlerovským Německem, kterou západní demokratické mocnosti přešly bez větších protestů (Drtina, 1991). Vyhlášení Henleinova Karlovarského programu v dubnu 1938 pak v podstatě předznamenalo konec první Československé republiky, který nastal na konci září v souvislosti s nuceným přijetím mnichovské dohody.

Shrnutí kapitoly

Vznik první Československé republiky neznamenal pouze naplnění dlouhotrvajícího přání českého obyvatelstva po samostatném státu, ale zejména řešení výzev v mnoha oblastech nové republiky. Řada problémů musela být řešena v oblasti správy, hospodářství, v sociální sféře apod. Neméně významnou se stala i národnostní otázka. Československo, které vzniklo na základě historických českých zemí a bylo spojeno s územím Slovenska a Podkarpatské Rusi, nebylo národnostně homogenním státem. Hned na prahu své existence tak stálo před zásadními rozhodnutími.

Českoslovenští politici představitelé si uvědomovali obtížnost řešení této otázky. Koneckonců německé obyvatelstvo bylo po Čechách na území první republiky druhým nejvíce zastoupeným národem. Z tohoto důvodu, ale také pod tlakem

49 Volby vyhrála s počtem 45 poslaneckých křesel Republikánská strana zemědělského a malorolnického lidu.

událostí odehrávajících se v prvních měsících existence republiky (euforie Čechů z vítězství ve válce a vzniku vlastního státu, iredentistické snahy německých oblastí) bylo přijato, že Češi a Slováci tvoří tzv. československý národ, který je vedoucím činitelem nového státu. Ostatní národy žijící v rámci Československé republiky se musely smířit s menšinovým postavením. Zejména německé obyvatelstvo tento fakt neslo velmi těžce. A to i z toho důvodu, že se z dřívějšího postavení většiny najednou ocitlo v dosud nepoznané roli menšiny.

Vzájemné vztahy obou národností se během 20. let rozvinuly od nejistoty ke vzájemné spolupráci. To bylo ovšem dáno obecnou hospodářskou konjunkturou. Pociťované křivdy se tak dostávaly do pozadí společně s vírou, že právě spolupráce na budování státu napomůže i k získání lepšího postavení německého obyvatelstva v rámci československé společnosti. Události z přelomu 20. a 30. let však situaci radikálně změnily. Důsledky hospodářské krize, které nejvíc dopadaly na německé obyvatelstvo, a neschopnost československých úřadů je adekvátním způsobem řešit rychle připomínaly německé menšině stará příkoří. Nástup Adolfa Hitlera k moci v Německu a jeho projev z 23. března roku 1933 pak představoval předzvěst konce „přátelského“ soužití obou národností uvnitř hranic jednoho státu.

Nepřekvapuje, že obecný vývoj menšinové politiky a její důsledky se promítaly i do každodenních životů mnoha obyčejných Němců žijících v Československu. Společně s tím, jak zástupci německé menšiny spolupracovali či nespolečně pracovali s ústředními československými úřady, jednali i při každodenních střetávaních s českým obyvatelstvem. Nápadněji pak v oblastech, kde německé obyvatelstvo mělo výraznou převahu – jako například v Ústí nad Labem – a kde se týkalo citlivých otázek. Právě takovou otázkou bylo i školství. Nejednoznačnost menšinových zákonů (například konkrétní číslo značného zlomku umožňující používat kromě jiného němčinu jako vyučovací jazyk či krach při jednání o školské autonomii pro německé školy) mohla vést k tomu, že pokusy o zřízení české školy v jazykově většinové německé oblasti narážely na pochopitelný odpor německé populace. V období společného budování státu to mohli chápat jako určitou nemístnou provokaci, v období vzájemného oddalování již jako agresivní akt diktátorského režimu, jak vypovídal například zmiňovaný poslanec Alfred Rosche.

Problematické právní ustanovení československého národa jako vůdčího elementu československého státu či nechuť Čechoslováků ustoupit ze svých vizí a pozic v rámci menšinové politiky ovšem nebylo jediným důvodem pocitů bezpráví u německého obyvatelstva v otázkách školství. Zásadní roli v tomto smyslu hrál i jeho vývoj v období první republiky.